

УДК 94(37)(092)

**РЕФОРМАТОРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ІМПЕРАТОРА ЮЛІАНА**  
**THE EMPEROR JULIAN'S REFORMATIVE ACTIVITIES**

**Маркович М. М. / Markovych M. M.**

*Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, Дрогобич, Івана Франка 24, 82100*

*Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University,*

*Drohobych, Ivan Franko st. 24, 82100*

*Анотація. У статті досліджено внутрішню політику імператора Юліана. Показано, що імператор звільнив зі свого двору тисячі кухарів, євнухів і зайвих чиновників. Розкрито способи боротьби Юліана з корупцією. Під час правління імператора Юліана, було скорочено кількість *agentes in rebus* і *curiosi*. Юліан намагався зменшити пряме втручання префектів преторія і їхніх чиновників у міські справи. Встановлено, що землі міст, які перебували у власності держави, були повернуті містам. Недостачі по зборі земельних податків були скасовані, і це дозволило Юліану збільшити збір поточних податків. Доведено, що всі реформи Юліана позитивно вплинули на рівень життя в імперії.*

*Ключові слова: Римська імперія, імператор, Констанцій II, Юліан, податкова реформа, реформа державної пошти.*

**Вступ.** Міжусобна війна між Констанцієм II і Юліаном могла закінчитися з негативними наслідками для імперії. Тому в багатьох античних джерелах зустрічається думка про те, що смерть Констанція II спричинена втручанням долі, адже імператору не вдалося переконати Юліана відмовитися від титулу Августа. Якби відбулася ця міжусобна війна, то імперія ризикувала втратити значні військові сили у внутрішніх сутичках, і це дало б персам ще більший шанс для завоювання.

**Огляд літератури.** Реформаторська діяльність імператора Юліана не викликала такої зацікавленості у дослідників, як його релігійна політика. Попри те, окремі аспекти внутрішньої політики знайшли своє відображення в

історичній науці. Д. Фурман розглядає процес боротьби Юліана з корупцією в імперії і стверджує, що імператор зазнав поразки у цьому напрямку, оскільки бюрократична система пізньої Римської імперії була надзвичайно корумпована і формально обмежувала владу імператора [8, 71]. Фергюс Міллар позитивно оцінює звільнення Юліаном головних лікарів від куріальних обов'язків [4, 95]. Найбільш повно розкриває реформаторську діяльність Юліана Л. Маршалл і робить висновки про те, що адміністративна політика позитивно вплинула на подальший розвиток Римської імперії [3, 56 – 77]. Законодавчу діяльність імператора оцінює К. Пак [6, 90 – 100 ].

Коли Юліан дізнався про смерть свого кузена і про його заповіт, він віддав наказ Іовіану привезти тіло Констанція II в Константинополь. Юліан за традицією організував похорони свого попередника з усіма почестями (Amm. Marc. 21, 16, 20) (Lib. Or. 18, 120 – 121). Незважаючи на те, що правління Юліана було недовгим, його адміністративна політика добре задокументована в пізній Римській імперії. Можливим поясненням цього може бути його сильна опозиція до християнства [3, 56].

11 грудня 361 року Юліан стає одноосібним правителем Римської імперії. Його шанобливо привітав сенат разом з народом (Amm. Marc. 22, 2, 4). Одним із перших заходів Юліана у внутрішній політиці було проведення судового процесу для чиновників попереднього режиму. Цей судовий процес відбувався в місті Халкедон. Суд очолив Сатурн Секунд Саллюстій, якого імператор Юліан призначив префектом преторія Сходу в кінці 361 року (Amm. Marc. 22, 3, 1). У число суддів входили ще: Флавій Невітта – магістр кінноти, Іовін – магістр кінноти Іллірика, Агілон – магістр піхоти, Арбеціон – магістр піхоти, Клавдій Мамертин – префект преторія Іллірика. Намагаючись показати відсутність бажання помститися тим хто співпрацював з його попередником, Юліан утримався від посади головуєчого судді і призначив своїх військових генералів для виконання цього завдання. Число засуджених в Халкідоні було незначним порівняно з попередніми чистками імператорів [3, 58]. З тих кого судили, більшість зазнала вигнання. Проте, історики засуджують страту Урсула

– коміта державного казначейства. Деякі з них дотримуються думки про те, що Юліан після приходу на престол не володів абсолютною владою [3, 58]. Страту Урсула також називають компромісом між Юліаном і східною армією. Можливо, він погодився на такий крок, аби забезпечити собі підтримку армії Констанція II [3, 59]. За свідченням Амміана Марцелліна, Урсул став жертвою розгніваних військових, оскільки він після захоплення Аміді у 360 році розкритикував армію. Були також страчені: Євсевій – євнук імператора Констанція II, який мав вплив на будь які його рішення, Аподемій – *agens in rebus* попередника Юліана і нотарій Павло. Всі три зазнали страти за участь у вбивстві рідного брата Юліана – Галла (Amm. Marc. 22, 3, 7 – 11) (Lib. Or. 18, 153). Після завершення судових процесів суд був розпущений.

Імператор Юліан відзначався аскетичним способом життя. Він задовольнявся скромною їжею, не виявляв ніяких примх, пов'язаних з розкішшю. Одного разу він покликав до себе циркульника і був шокований, оскільки по вигляду прийняв його за чиновника. Коли він запитав останнього, скільки йому платять за його ремесло, то у відповідь отримав: «двадцять раціонів хліба, стільки ж раціонів фуражу для коней і великий річний оклад» (Amm. Marc. 22, 4, 9). Розкіш була характерною для попередників Юліана і при дворі було багато допоміжного персоналу. На це йшли великі затрати з державної казни. Лібаній нараховує одну тисячу кухарів, приблизно стільки ж циркульників, ще більше виночерпіїв, розпорядників трапези, євнуків та іншого персоналу. Імператор звільнив і вигнав з двору всю прислугу, на яку йшли колосальні затрати (Lib. Or. 18, 130).

Інтерес Юліана в скороченні придворного персоналу не зупинився біля дверей імператорського палацу, він поширився на всю адміністрацію імперії [2, 65]. Разом з тим із імператорського двору були звільнені секретарі та нотарії, які зловживали своїми обов'язками. Їх функції були доволі важливими. Кар'єра нотаріїв часто залежала від їхньої відданості імператору. Тому ці люди часто розкривали як справжні злочини чи змови, так і вигадані. Постійні доноси спричинювали незадоволення верхівки римського суспільства [8, 66 – 67]. Є

свідчення також і про звільнення Юліаном великої кількості донощиків – представників римської таємної поліції і кур'єрської служби (*agentes in rebus*). У їхні повноваження входив нагляд за дорогами імперії та заїжджими дворами, перевірка наявності у мандрівника спеціального ордера, а також контроль над провінційною бюрократією і доставкою в провінції указів зі столиці по всій імперії [2, 65] та виявлення будь яких змов проти імператорської влади. Такі секретні служби, як *agentes in rebus* і *curiosi* були серед підлеглих магістра офіцій (*magister officiorum*). *Curiosi* – інспектори державної пошти, були свого роду таємними агентами. Ці служби виконували функції розвідки. Лібаній порівнює діяльність цих людей в імперії зі звичайною торгівлею. Звинуваченими у змові проти імператорської влади могли бути представники різних суспільних верств. Будь хто, будучи невинним міг зазнати покарання внаслідок наклепу, в той час як інші, будучи винними, могли відкупитися від звинувачення (Lib. Or. 18, 135 – 138). Античний ритор також стверджує, що імператор ліквідував повністю ці служби і сам для доставки наказів користувався своїми службовцями, яких він мав змогу контролювати. Наслідком цієї реформи Лібаній бачить повернення свободи містам (Lib. Or. 18, 141 – 143). Після правління Юліана продовжувала скорочуватися чисельність таємних агентів. Це було пов'язано з тим, що імператори більше не довіряли подібним службам.

Фергюс Міллар вважає, що повідомлення Лібанія про звільнення Юліаном *agentes in rebus* і *curiosi*, які отримали ці пости, щоб уникнути міських зобов'язань, не означає, що вони в принципі втратили свій імунітет від куріальних обов'язків. Кодекс Феодосія показує, що Юліан фактично підтвердив імунітет *agentes in rebus*, які служили три роки, або були звільнені в рік його четвертого консульства (363) [4, 95].

Імператор Констанцій II брав активну участь у житті і формуванні догматів християнства. Боротьба між православ'ям, яке сповідувало Нікейський символ віри, прийнятий в 325 році і аріанством, яке з цим не погоджувалося, виливалася у численні християнські собори по всій імперії. А такі собори

дорого обходилися імперії, оскільки Констанцій II дозволив використовувати християнському духовенству державну пошту (*cursus publicus*). Амміан Марцеллін пише, що цілі ватаги єпископів роз'їжджали по соборах. Таким дозволом імператор наніс велику шкоду державній пошті (Amm. Marc. 21, 16, 18). Проте, ця структура зазнавала зловживань і з боку державних чиновників. Мули, коні чи осли, які належали державній пошті, зазнавали постійного навантаження і це сильно ослаблювало тварин, від чого вони гинули. Імператор Юліан припинив такі зловживання державною структурою, провівши чергову реформу. Вона передбачала заборону використання державної пошти без нагальної потреби, а також змусила чиновників і християнське духовенство, а також всіх інших, кому були потрібні такі послуги, винаймати тварин за платню або купляти їх (Lib. Or. 18, 143 – 145). Користуватися *cursus publicus* можна було лише заради державних справ. Ці заходи імператора мали позитивні наслідки для державної пошти, оскільки зменшилася кількість роз'їздів і тварини не експлуатувалися понад норму, а міста в свою чергу отримали значно менше фінансове навантаження на обслуговування служби.

Юліан активно займався законодавчою діяльністю, повернув юридичну силу законам, які були актуальними і доречними на його думку, але були відмінені попередніми імператорами (Lib. Or. 18, 151). На думку К. Пак, структура влади за правління цього імператора сильно змінилася, як на вищому, так і на нижчому рівні. Імператор брав участь у засіданні сенату, виступав там з промовами, брав участь у дебатах і узгоджував з сенаторами свої рішення [6, 94] (Amm. Marc. 22, 7, 3). Він не виділяв себе серед інших членів сенату.

Вступивши на трон, як одноосібний правитель, Юліан відзначився реформами у внутрішній сфері життя імперії. Імператор ліквідував привілеї, якими користувалося християнське духовенство [4, 95]. Було підтверджено імунітети головних лікарів [4, 95] (CTh. 13, 3, 4). За законом імператора головні лікарі були звільнені від куріальних обов'язків.

Велику увагу Юліан приділяв відновленню міст [3, 56]. Відновлення міських рад стало провідною ідеєю у його діяльності [3, 64 – 65]. У Константинополі Юліан побудував великий порт і звивистий портик, який вів у порт. В імператорському портику у Константинополі імператор заснував бібліотеку, в яку віддав на збереження всі свої книги. Античний історик Зосім повідомляє нам також про збільшення чисельності сенату у місті, в якому народився імператор (Zos. III, 11, (3)). Значні кошти на відновлення міста отримала також Нікомедія, яка сильно постраждала від землетрусу (Amm. Marc. 22, 9, 5). У містах Фракії і прикордонних фортецях відновлювалися укріплення (Amm. Marc. 22, 7, 7).

У Кодексі Феодосія зберігся закон, яким імператор Юліан наказував повернутися декуріонам, які приймали християнство, щоб ухилитися від куріальних обов'язків. Переховування декуріонів вільною людиною каралося штрафом, а рабом – смертю (CTh. 12, 1, 50). Це засвідчено також і в листі, адресованому жителям провінції Римської імперії Бізацени, де імператор пише, що повернув провінції усіх членів ради і декуріонів (Jul. Ep. 26 (54)).

Лібаній відзначає, що політика імператора Констанція II згубно впливала на курії. Члени курій мали можливість перевестися на інші посади, отримуючи незаконні імунітети. За законом, встановленим імператором Юліаном, передбачалося закликати усіх в курію, а тих, хто не володіє ніяким майном, включати в список звільнених. Курії поповнилися учасниками. Ось що з цього приводу пише ритор: «... не було ні секретаря, ні євнуха, щоб звільняти за хабар...» (Lib. Or. 18, 151). Імператор намагався покращити соціально-економічне значення курій. Окремим містам були повернуті землі, вилучені попередніми імператорами на користь держави, передані у володіння Церкви або незаконно захоплені приватними власниками, в тому числі і володіння язичницьких храмів, окрім тих, які були законно продані попередніми імператорами [5, 158] (Amm. Marc. 25, 4, 15).

Імператорська влада в IV – V ст. намагається маневрувати між новими земельними магнатами і старими рабовласниками-куріалами. Якщо уряд

Костянтин відкрито підтримував земельних магнатів, то в більш пізній час, а саме за правління Юліана, ми стикаємось з протилежними зусиллями імператорського уряду – із прагненням відновити міські курії. Дослідники переконані, що в такому маневруванні у підтримці земельних магнатів чи рабовласників-куріалів проявляється консервативність Римської імперії. Держава втратила свою соціальну опору, вона ще, можливо, була потрібна куріалам, але останні, поступово слабнучи, самі не могли служити імперії опорою. Для великих земельних магнатів, які все більше звільнялися від центральної влади в середині IV ст., держава ставала просто перешкодою [7, 817].

Коли Юліан прийшов до влади, державна казна не відзначалася великими розмірами. Попередник Юліана не втручався у збори податків і не проводив ніяких реформ у цій сфері. Провінційне населення Римської імперії зубожіло під тягарем значних податків. Амміан Марцеллін відзначає, що збирачі податків приносили Констанцію II більше ненависті, ніж коштів (Amm. Marc. 21, 16, 17).

Юліан був особливо вправний у зборі податків. Маючи вже досвід адміністрування в Галлії, він знав, наскільки неефективною і застарілою є система збору податків [3, 65]. Корупція процвітала серед збирачів податків. Тому ці особи тепер були підзвітними через кожні п'ять років своєї служби [3, 65]. Окрім звітності, їх також мали звільняти після п'яти років служби на один рік для того, щоб за цей період на них могли подавати скарги і можна було розслідувати їхню діяльність [8, 68]. Він відновив права міст на збір податків на своїй території. Працював над зменшенням податкового тягара по всій імперії [3, 65]. Дуже багато труднощів було пов'язано зі збором натурального податку в імперії. Чиновники могли замінювати натуральні поставки грошовими платежами, виходячи з цін ринку. Можливість зловживань при такій системі полягала в тому, що коли натуральні поставки замінювали грошовими платежами, то виходили з максимально високих ринкових цін, а потім закупляли продукти по найнижчих цінах. І в результаті різницю отримували

чиновники префекта. Юліан заборонив чиновникам префекта брати участь в процесі збору податків і передав ці повноваження повністю куріям [8, 70]. Імператор відмовився від «коронного золота», яке провінції підносили імператору при вступі на престол, встановив низьку податкову ставку і пробачив містам недостачу по земельному податку, яка накопичилася за тривалий час (Amm. Marc. 25, 4, 15). Окрім Амміана Марцелліна, свідчення збереглися і в самого імператора. В листі до фракійців він пише, що пробачає їм половину боргу, а друга половина піде на утримання армії і це буде також йти їм на користь (Jul. Ep. 31 (73)). Імператор сам затверджував нові податки, а не залишав такі речі на розсуд бюрократичного апарату. Результатом діяльності корумпованих чиновників було накопичення недостачі не лише у бідних, але і в багатих, ці громадяни могли дати хабар за несплату податку, а коли накопичилася велика сума, то місцева влада могла її пробачити [8, 68]. Ці заходи Юліана стали популярними серед населення, а останній з них мав найбільш позитивні наслідки, оскільки часто недостача перевищувала вартість землі, і це дозволило зібрати йому поточний податок у великій кількості. Ще одним вагомим кроком у цій податковій реформі було скасування податків на користь християнства, які були накладені на язичників та євреїв [1, 593].

Посади відкрито продавалися і куплялися, при чому такі угоди мали юридичну силу. За правління Юліана було скорочено число імператорської охорони до двісті чоловік, серед яких також були особи, які купили посаду і фіктивно на ній перебували [8, 65 – 66]. У боротьбі з корупцією Юліан погрожував великими штрафами правителям провінції, президам і їхнім канцеляріям за затримку відповіді на запити імператора і затримку своєчасно поданих апеляцій. Д. Фурман відзначає, що погроза штрафом була ефективною лише у першому випадку, де імператор міг проконтролювати президів особисто, оскільки у другому випадку важко було довести затримку апеляції. Проте основою у боротьбі з корупцією було те, що імператор обмежував роль бюрократії, деякі її функції зосереджував у своїх руках, а деякі передавав куріям. Аби покласти край корупції, пов'язаної з якимось інститутом чи

функцією державного апарату, імператор ліквідує інститут, а виконання даної функції вилучається у чиновника і переходить до Юліана або передається куріям [8, 70]. Імператор нікому не доручає справи, пов'язані з підвищенням податків, пробаченням недостачі по оплаті земельного податку і дозволом на користування *cursus publicus* [8, 68]. Дозвіл на користування *cursus publicus* також видавали префекти преторія. Такі обмеження ускладнювали роботу державного апарату, тому в середині 362 року було видано дозвіл на користування *cursus publicus* в фіскальних цілях вікаріям і президам, але водночас заборонено вимагати більшу кількість тварин, аніж вказано у дозволі. Деякі дослідники вказують на зловживання службою з боку імператора, оскільки він видавав такі дозволи своїм друзям філософам [8, 69].

Отже, не зважаючи на те що більшість дослідників надають перевагу вивченню релігійної політики імператора Юліана, ми все-таки маємо можливість дослідити його реформаторську діяльність в Римській імперії. Юліан за короткий період свого правління провів набагато більше прогресивних за своїми наслідками реформ в імперії, аніж попередні два імператори разом. Багато виданих ним законів діяли і під час правління його наступників. Законодавча діяльність Юліана охоплювала всі сфери суспільного життя Римської імперії. Можливо, не всі реформи були від початку добре продумані, як, наприклад, право видання дозволів на користування *cursus publicus*, але імператор визнавав свої помилки чи неточності і на законодавчому рівні вносив корективи у вже вжиті заходи. Набутий досвід адміністрування в Галлії допоміг імператору у боротьбі з корупцією, а також у реформуванні і децентралізації податкової системи по всій Римській імперії. В цілому, реформаторська діяльність позитивно вплинула на рівень життя різних суспільних верств і відновлення та розвиток міст в імперії.

#### Література:

1. Adler M. The Emperor Julian and the Jews // The Jewish Quarterly Review. 1893. № 4. Vol. 5. – P. 591 – 651.

2. Hunt D. Julian // САН<sup>2</sup>. – Cambridge: Cambridge University Press, 1998. – Vol. XIII. – P. 44 – 77.

3. Marshall L. Companion to the Gods, Friend to the Empire: the Experiences and Education of the Emperor Julian and How It Influenced His Reign 361 – 363 Ad. Master of Arts (History), August 2014. – 108 p.

4. Millar F. Empire and City, Augustus to Julian: Obligations, Excuses and Status // The Journal of Roman Studies. – 1983. – Vol. 73. – P. 76 – 96.

5. Ведешкин М. А. Языческая оппозиция христианизации Римской Империи : IV – VI вв. : диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.03 / Ведешкин Михаил Александрович; [Место защиты: Белгород. гос. нац. исслед. ун-т]. – Москва, 2015. – 316 с.

6. Пак Е. А. Политическая деятельность и литературное творчество императора Юлиана Отступника: дис. ... канд. ист. наук. 07.00.03 : защищенная 04.06.2015 / Пак Екатерина Анатольевна; Санкт-Петербургский Государственный университет. – СПб, 2014. – 187 с.

7. Утченко С. Л. Всемирная история. Том 2. Ред. А. Белявский, Л. Лазаревич, А. Монгайт. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1956 г. – 900 с.

8. Фурман Д. Е. Борьба императора Юлиана с коррупцией государственного аппарата // Вестник Московского университета. 1968. №6. – С. 65 – 71.

*Abstract. The article researches the Emperor Julian`s domestic policy. The Emperor dismissed thousands of servants, eunuchs, and superfluous officials. The ways of fighting with corruption are shown. Agentes in rebus and curiosi had been reduced in number during Julian`s government. Julian tried to reduce direct imperial involvement in urban affairs. City lands owned by the imperial government were returned to the cities. Arrears of land taxes were cancelled and it allowed him to increase the levy of current taxes. The author also proves that all of the Julian`s reforms have improved the life in the Roman Empire.*

*Key words: the Roman Empire, Emperor, Constantius II, Julian, tax reform, cursus publicus reform.*

References:

1. Adler M. The Emperor Julian and the Jews // The Jewish Quarterly Review. 1893. № 4. Vol. 5. – P. 591 – 651.

2. Hunt D. Julian // САН<sup>2</sup>. – Cambridge: Cambridge University Press, 1998. –Vol. XIII. – P. 44 – 77.

3. Marshall L. Companion to the Gods, Friend to the Empire: the Experiences and Education of the Emperor Julian and How It Influenced His Reign 361 – 363 Ad. Master of Arts (History), August 2014. – 108 p.

4. Millar F. Empire and City, Augustus to Julian: Obligations, Excuses and Status // The Journal of Roman Studies. – 1983. – Vol. 73. – P. 76 – 96.

5. Vedeshkin M. A. Yazycheskaya oppozitsiya khristianizatsii Rimskoy Imperii : IV – VI vv. : dissertatsiya ... kandidata istoricheskikh nauk : 07.00.03 / Vedeshkin Mikhail Aleksandrovich; [Mesto zashchity: Belgorod. gos. nats. issled. un-t]. – Moskva. 2015. – 316 s.

6. Pak E. A. Politicheskaya deyatel'nost' i literaturnoe tvorchestvo imperatora Yuliana Otstupnika: dis. ... kand. ist. nauk. 07.00.03 : zashchishchennaya 04.06.2015 / Pak Ekaterina Anatolevna; Sankt-Peterburgskiy Gosudarstvennyy universitet. – SPb. 2014. – 187 s.

7. Utchenko S. L. Vsemirnaya istoriya. Tom 2. Red. A. Belyavskiy. L. Lazarevich. A. Mongayt. – M.: Gosudarstvennoe izdatel'stvo politicheskoy literatury. 1956 g. – 900 s.

8. Furman D. E. Borba imperatora Yuliana s korruptsiyey gosudarstvennogo apparata // Vestnik Moskovskogo universiteta. 1968. №6. – S. 65 – 71.

Науковий керівник: д. і. н., проф. Петречко О. М.

Стаття відправлена: 14. 05. 2017 р.

Маркович М. М.